

Adliye Vekâleti

Osmanlı kurumları arasında idarî yapılanmasını en geç tamamlayan kurum, Adliye Nezâreti olmuştur. Adlî ıslahat yılı olarak adlandırılan 1879 yılında, nezaretin ilk teşkilat nizamnamesi hazırlanmış ve yargı teşkilatını düzenleyen kanunlar da arka arkaya çıkarılmıştır. Cumhuriyet Türkiye'sine de intikal eden bu kanunlar şunlardır: İlamat-ı Hukukiyenin Suret-i İcrasına Dair Kanun (9 Haziran 1879), Mehakim-i Nizamiye Teşkilat Kanunu (17 Haziran 1879), Usûl-ı Muhâkemat-ı Hukukiyeye Kanunu (22 Haziran 1879), Usûl-ı Muhâkemat-ı Cezaiyye Kanunu (25 Haziran 1879). Yürürlüğe giren kanunlar adliye teşkilatında, müdde-i umûmilik [savcılık], adliye müfettişliği, mukavelât muharrirliği [Noterlik], gibi yeni birimleri de beraberinde getirmiştir. Adliye teşkilatında yapılan bu düzenlemeler, Tanzimat'tan sonra Batı hukukunun benimsenmesiyle başlayan sürecin devamı niteliğindedir. Bu süreçte çeviri yoluyla Fransa'dan alınan ceza ve ticaret kanunları, Osmanlı hukuk sisteminin parçası haline getirilmiş ve Fransız yargı teşkilatı örnek alınarak nizamiye mahkemeleri kurulmuştur. Şer'iyye, cemaat ve konsolosluk mahkemelerinin yanında nizamiye mahkemelerinin de devreye girmesi, yargı teşkilatını oldukça karmaşık bir hale getirmiştir. Nizamiye ve şer'iyye mahkemeleri arasındaki yetki çatışması, şer'iyye mahkemelerinin yavaş yavaş yargı alanının daraltılmasıyla sonuçlanmıştı. Osmanlı adliyesinde başlayan bu değişim sürecinde nizamiye mahkemeleri ve adlî teşkilatta kurulan yeni birimler Adliye Nezâreti çatısı altında toplanmıştı. Nezâret'in 1 Haziran 1879 tarihli ilk teşkilat nizamnamesiyle şekillenen idari birimleri ise şöyleydi: Adliye Müsteşarlığı, Adliye Mektupçuluğu, Havale Müdürlüğü, Umûr-ı Cezaiyye Müdürlüğü, Umûr-ı Hukukiyeye Müdürlüğü, Sicill-i Memurin Müdürlüğü, Mezahip Müdürlüğü, Evrak Müdürlüğü ve Muhasebe Müdürlüğü. Bu idari birimlerin yanı sıra hâkimlerin ve müdde-i umûmilerin seçim, tayin ve terfileriyle ilgilenen adliye intihap encümenleri de kurulmuştur. II. Meşrutiyet'in (23 Temmuz 1908) ilanından sonra nezâretlerde yapılan yeni düzenlemeler kapsamında, Adliye Nezâreti'nin ikinci teşkilat nizamnamesi 5 Haziran 1911 tarihinde hazırlandı. Yeni nizamnameyle mevcut birimlere Kalem-i Mahsus Müdürlüğü ve İhsaiyyât ve Müdevvenât-ı Kanuniyye Müdürlüğü ilave edildi. Adliye personelinin sicilleri, izin ve emeklilik işlemleriyle ilgili düzenlemeler de yapıldı. Adliye Nezâreti'nin bu teşkilat yapısı, Cumhuriyet'in ilanından sonra da Adliye Vekâleti adı altında devam etti.

Ankara'da 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra kurulan **İcra Vekilleri Heyeti** ile birlikte, Adliye Vekâleti de çalışmalarına başladı. Ankara Hükûmeti, "nezâret" yerine "vekâlet", nazır yerine de "vekil" kelimelerini kullanmayı tercih etti. Buradaki vekâletin anlamı, milletin ve onun temsilcisi olan Millet Meclisi'nin vekâletiydi. Ankara'da yayınlanan **Hâkimiyet-i Milliye gazetesi**nin 9 Kasım 1920 tarihli nüshasında çıkan "İstanbul zihniyeti" başlıklı makale, nezâret ve vekâlet arasındaki temel farkı şöyle açıklamaktaydı: "*Ankara'da teşekkül etmiş olan millet hükümetinin şu'abâtı [şubeleri] tesis edilirken, İstanbul'da nezâret tabir edilen makamlara burada vekâlet denilmiştir. Bu vekâletin buradaki manası, milletin ve onun mümessili olan Millet Meclisinin vekâletidir (...) Halbuki İstanbul hep hulyâ içinde. Bu vekâletleri, nezâretlerin vekâletleri zannediyor ve galiba en ziyade kendisini de aldatan şey de bu oluyor. Halbuki iki mana arasındaki fark şark ile garp kadar uzaktır.*" Adliye işleri 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırılmasına kadar, İstanbul'da Adliye Nezâreti, Ankara'da ise Adliye Vekâleti tarafından yürütülmüştür. Ankara Hükûmeti, Osmanlı mahkeme teşkilatını devam ettirmesine rağmen, Anadolu'da temyiz işlerine bakmak üzere, 7 Haziran 1920 tarihinde Sivas'ta geçici Temyiz Heyeti kurmuştur. İstanbul'daki Temyiz Mahkemesi de İstanbul Hükûmeti'nin sonuna kadar varlığını devam ettirmiştir. Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra Sivas'taki geçici Temyiz Heyeti'nin başka bir yere taşınması gündeme gelmiştir. Zira Sivas'ın coğrafî konumu ve ulaşım imkanlarının yetersizliği yargılama süreçlerinin uzamasına neden olmaktaydı. Konu Meclis'e geldiğinde temyiz merkezinin Ankara

veya Eskişehir'de olması gerektiği tartışılmıştı. Adliye Vekâleti'nin önerisi ise daimi olarak Konya'da Temyiz Mahkemesi adıyla kurulması yönündeydi. Mecliste alınan çoğunluk kararı gereğince, Sivas'taki geçici Temyiz Heyeti'nin, Temyiz Mahkemesi adıyla Eskişehir'e taşınmasına karar verilmiştir. Eskişehir'de 14 Kasım 1923 tarihinden itibaren çalışmaya başlayan Temyiz Mahkemesi, 10 Haziran 1935 tarihinde başkent Ankara'ya taşınmış ve 10 Ocak 1945 tarihinde adı Yargıtay olarak değiştirilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmalarında hızlı işleyen bir adalet mekanizmasının olması gerektiğini ve adlî işlerin önemini sıkça dile getirmiştir. 1 Mart 1924 tarihli Meclis'in açılış konuşmasında adlî teşkilatın ve kanunların çağın gereklerine uygun olarak hazırlanacağını şöyle ifade etmiştir: *“adlî telâkkimizi, adlî kanunlarımızı, adlî teşkilâtımızı, bizi şimdiye kadar şuuri, gayri şuuri tesir altında bulunduran, asrın icabatına gayri mutabık revabıttan bir an evvel kurtarmaktır. Millet her mütemeddin [medenî] memlekette olan terakkiyat-ı adliyenin memleketin ihtiyacatına tevafuk eden esâsatını [esaslarını] istiyor. Millet seri ve katî adaleti temin eden medenî usulleri istiyor. Millet'in arzu ve ihtiyacına tabi olarak adliyemizde her gûna tesirattan cesaretle silkinmek ve seri terakkiyata atılmakta asla tereddüt olunmamak lâzımdır. Hukuk-u medenîyede, hukuk-u ailede takip edeceğimiz yol ancak medenîyet yolu olacaktır.”* 1924 yılının Mart ayında hilafetin, şer'îyye ve evkaf vekâletinin kaldırılmasından sonra Nisan ayında yargı teşkilatını düzenleyen kanunlar çıkarıldı. Öncelikle adliye çalışanlarının kılık ve kıyafetleriyle ilgili düzenleme yapıldı. Osmanlı döneminde de mahkeme heyetinin özel kıyafetler giymesi yönünde girişimler olmuştu. II. Meşrutiyet sonrasında Adliye Nezareti tarafından tüm mahkemelere gönderilen yazıda, mahkeme salonunda reis ve azalar ilmiye sınıfından ise siyah lata, mülkiyeden ise siyah redingot ve koyu renkli pantolon giymeleri istenmişti. Adliye Vekâleti, Cumhuriyet adliyesini çağdaş bir görünüme kavuşturmak amacıyla, Avrupa ülkelerindeki kıyafet örneklerini de inceleyerek 3 Nisan 1924 tarihli 461 sayılı kanunla hâkimlerin ve adliye memurlarının giyecekleri özel kıyafetleri belirledi. Bu kıyafet zorunluluğuna uymayanların ilkinde maaşlarının yarısı, ikincisinde ise tamamı kesilecekti. Avukatlık mesleğiyle ilgili yeni düzenlemeler de 3 Nisan 1924 tarihli Muhamat Kanunu ile yapıldı. Adliye Vekâleti'ndeki mezahip müdürlüğü ise 8 Nisan 1924 tarihinde kaldırıldı. Tanzimat'tan beri yargı teşkilatında karmaşaya yol açan şer'îyye ve nizamiye mahkemeleri ikilemine 8 Nisan 1924 tarihli 469 sayılı kanunla son verildi. Şer'îyye mahkemeleri kaldırılarak, yeni mahkeme teşkilatı sulh mahkemesi, bir reis ve iki azadan oluşan asliye mahkemesi, bir reis ve dört azadan oluşan cinayet mahkemesi ve bunların üzerinde Temyiz Mahkemesi olarak belirlendi. Temyiz Mahkemesi'ndeki şer'îyye dairesi yerine ikinci hukuk dairesi kuruldu. İstinaf mahkemeleri de 469 sayılı kanunla kaldırılmıştır. Bir yıl sonra Adliye Vekâleti'nde adlî islahat programı üzerine çalışmalar yapan Adliye Müttehassıslar Heyeti, istinaf mahkemelerinin tekrar açılmasını önermiştir. Heyetin bu teklifi yeterli sayıda hâkim olmaması gerekçesiyle ertelenmiştir. Adliye Vekâleti 1924 yılının Haziran ayında yeni adliye teşkilatı dahilinde mevcut mahkemelerin buldukları yerleri gösteren bir harita hazırlatarak, adliye dairelerine göndermiştir. Bu haritaya göre İstanbul, Erzurum, Diyarbakır, Mamuratülaziz, Adana, Trabzon, Kastamonu, Ankara, Konya, İzmir ve Bursa vilayetlerinde cinayet mahkemesi, 160 merkezde ise asliye mahkemesi bulunmaktaydı. Ayrıca 410'dan fazla hâkim ve 660 mahkeme azası görev yapmaktaydı. Cumhuriyet'in “Fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür” hukukçularını yetiştirecek olan Adliye Hukuk Mektebi ise 5 Kasım 1925 tarihinde Ankara'da açıldı. Mustafa Kemal Atatürk, mektebin açılmasından dolayı duyduğu memnuniyeti açılış töreninde şu sözleriyle ifade etmiştir: *“Cumhuriyet'in müeyyidesi olacak olan bu büyük müesseseyi açarken duyduğum saadeti hiç bir teşebbüsümde duymadım. Bunu izhar ve ifade etmekle memnunum”*.

Cumhuriyet'in hukuk sistemini kıta Avrupası hukukuna dahil eden Medenî Kanun, Ceza Kanunu ve Ticaret Kanunu

1926 yılında yürürlüğe girmiştir. Farklı Avrupa ülkelerinden çeviri yoluyla alınan bu kanunlar içinde en dikkate değer olanı şüphesiz Medeni Kanundur. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 17 Şubat 1926 tarihinde oy birliği ile kabul edilen Medenî Kanun, çok eşliliğin kaldırılması, küçük yaşta evliliklere son verilmesi, mirasta kadın ve erkeğin eşit olması, evlilik, boşanma ve evlat edinme gibi pek çok yeni uygulamayı beraberinde getirmişti. Medenî Kanun'un kabulü dönemin gazetelerinde ulusun kaderini değiştiren "Muazzam bir hadise" ve "Hakiki inkılâp" olarak değerlendirilmişti. Hâkimlerin seçimi, tayini ve hâkimlik mesleğinde aranacak şartlar 3 Mart 1926 tarihli Hâkimler Kanunuyla belirlenmiştir. Osmanlı döneminde hâkimlerin seçimi ve tayinleri Adliye Nezâreti'ne bağlı Adliye İntihab Encümeni kararıyla yapılmaktaydı. Cumhuriyet döneminde de aynı usule devam edilmiştir. Adliye vekilinin tabii üyesi olduğu İntihab Encümeni, Temyiz Mahkemesi reislerinden birinin başkanlığında olmak üzere, Adliye Vekâleti müsteşarı, üç temyiz azası, zât işleri müdürü, ceza ve hukuk işleri müdürü ve teftiş heyeti başkanından oluşmaktaydı. Encümenin kararları Adliye vekili tarafından uygun görüldüğünde tasdik edilmekteydi. Yeni kanunla hâkim olabilmenin şartları şu şekilde belirlenmişti: Türk ve yirmi yaşını bitirmiş olmak, askerliğini yapmış veya tecilli olmak, bulaşıcı hastalığı veya vazifesini görmeyi engelleyecek bir sakatlığının olmaması, ceza almamış olmak, sû-i hal ile dile düşmemiş olmak, Hukuk Mektebi mezunu olmak ve bir mahkemede zabıt kitabeti vazifesini en az alt ay yapmak suretiyle tatbikat görmüş olmak.

Adliye Vekaleti'nin idarî yapılanmasında Osmanlı Adliye Nezareti'nin teşkilat yapısı esas alınmış ve zaman içerisinde yeni birimler ilave edilmiştir. Hapishane ve tevkifhanelerin idaresi 1929 yılında Dahiliye Vekâleti'nden alınarak Adliye Vekâleti'ne bağlanmıştır. Adalet mekanizmasının nasıl işlediğini tespit etmek amacıyla, 1931 yılında mahkemelerin çalışmalarını gösteren istatistikler hazırlanmıştır. Adliye Vekâleti, kanunların uygulanmasına yönelik sık sık konferanslar düzenlemiş, yargı mensuplarının özlük hakları ve maaşlarının artırılması yönünde dikkate değer çalışmalar yapmıştır. 1938 yılında vekâletin merkez idari birimleri şöyleydi: Müsteşar, Ceza İşleri Umûm Müdürlüğü, Hukuk İşleri Umûm Müdürlüğü, Zât İşleri Umûm Müdürlüğü, Hususi Kalem Müdürlüğü, Ceza ve Tevkif Evleri Umûm Müdürlüğü, Neşriyat Müdürlüğü, Evrak Müdürlüğü, Levazım ve Daire Müdürlüğü, Ayniyat Muhasibliği, Merkez Bürosu, Teftiş Heyeti, Adli Tıp İşleri Umûm Müdürlüğü, Adli Tıp İşleri Kalemi, Ankara Leylî Hukuk Fakültesi, Temyiz Mahkemesi, Temyiz Mahkemesi Kalemleri, Seferberlik Şubesi. Adliye Vekâletinin adı 1945 yılından sonra Adalet Bakanlığı olarak değiştirilmiştir.

Fatmagül DEMİREL

KAYNAKÇA

Adliye Ceridesi, 1933.

AKIN, Rıdvan, **TBMM Devleti (1920-1923)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

AYDIN, Recep, "1923: Savaşın Sonu ve Yeni Rejimin İlanı", **Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1919-1928**, Ed. Nuray Ertürk Keskin, Cilt II, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2012.

BOZKURT, Gülnihal, **Türkiye'de Batı Hukukunun Benimsenmesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

DEMİREL, Fatmagül, **Adliye Nezareti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.

DERELİ, Ferruh, "Yargıtay'ın 100. Yılı", **İstanbul Barosu Dergisi**, 5-6, 1968.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 1920, 1933.

HALICI, Şaduman, **Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

KESKİN ERTÜRK, Nuray, "1920: Bağımsız ve Halka Doğru Yönetim", **Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1919-1928**, Ed. Nuray Ertürk Keskin, Cilt I, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2012.

MALKOÇ, Eminalp, **Cumhuriyet'ten Büyük Söylev'e: Ankara İstanbul İkilemi (1923-1927)**, Derin Yayınları, İstanbul 2014.

ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yayın, İstanbul 1995.

Resmî Ceride, 26 Nisan 1340, 20 Mart 1926.

SEÇKİN, Recai, **Yargıtay Tarihçesi Kuruluş ve İşleyişi**, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara 1967.

T.C. Adalet Bakanlığı Teşkilat Tarihçesi, Ankara 1997.

YILMAZ, Aslı, "1925: Karşı Devrimciliğin Tasfiyesi ve Cumhuriyet'in Yönetimsel Kuruluşu" **Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1919-1928**, Ed. Nuray Ertürk Keskin, Cilt II, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2012.

26/09/2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/adliye-vekaleti/?pdf=3896> adresinden erişilmiştir